

**СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ В ІДІОСТИЛІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «МАРУСЯ»)**

Стаття присвячена дослідженню структури та семантики складних речень в ідіостилі Василя Шкляра. У статті в комплексі розглянуто формально-граматичні, семантично-синтаксичні та власне семантичні структури, взаємозв'язки частин складних речень, специфіка використання синтаксичних засобів їхнього зв'язку, описано семантично-синтаксичні відношення, особливості видо-часової організації сполучникових і безсполучникових речень, з'ясовано їхні визначальні ознаки в тексті В. Шкляра. Виявлено своєрідність ідіостилю Василя Шкляра, що базується на особливостях реалізації в тексті складносурядних, складнопідрядних та безсполучникових речень відповідно до авторської настанови. Особливість стилю полягає в умінні автора точно, доцільно використовувати експресивно-мовні засоби синтаксичних конструкцій згідно з авторським задумом.

Ключові слова: складне речення, семантика, структура, сполучні засоби зв'язку, індивідуальний стиль, сполучникові і безсполучникові речення, семантично-синтаксичні відношення, видо-часова організація, процес реченнестворення, художній текст.

Проблема статусу й особливостей складних речень є предметом дослідження багатьох мовознавців (В. Виноградов, В. Белошاپкова, Г. Золотова, Н. Шведова, О. Мельничук, К. Шульжук, С. Бевзенко, І. Вихованець, Н. Сологуб, І. Слинько, Н. Іваницька, А. Загнітко та ін.). Вони розглядали різні аспекти складного речення, насамперед з погляду його структури й семантики. Новим етапом у розвитку синтаксичної теорії є вивчення речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці.

Незважаючи на значну кількість спеціальних лінгвістичних розвідок з теорії складного речення в українському мовознавстві недостатньо уваги приділено функціонуванню складних синтаксичних конструкцій у сучасному історичному романі. У художньому стилі спостерігається тенденція до відображення складних життєвих ситуацій філософських роздумів мовними засобами складної внутрішньої організації. Стилістичне функціонування їх у художній прозі потребує ґрунтовного дослідження. У більшості наукових розвідок складні синтаксичні одиниці є тільки фактичним ілюстративним матеріалом, дібраним з художніх творів різних авторів. Такий підхід не дозволяє повною мірою виявити специфічні риси взаємодії, співвідношення і реалізації структури і семантики складного речення в текстах конкретного автора. З огляду на це, тема статті є актуальною.

В останні роки в українській літературі відбулися істотні зміни. Помітно набирає сили гуманістичне, людинознавче устремління літератури, поглиблюється її філософське підґрунтя, посилюється аналітичне дослідження нашої історії, її осмислення через увагу до людини, її психіки, інтелектуальної активності.

Історичні романи Василя Шкляра «Залишенець», «Маруся», «Троща» -- це твори, в яких мистецтво психологізму добре поєднується з філософським осягненням людини і часу, глибоким соціальним аналізом дійсності. Гуманістична концепція автора, його розуміння високого, неоціненого значення особи в суспільстві природно розлиті в усьому потоці розповіді, вони – в різноманітних картинах, епізодах, в самих драматичних долях багатьох героїв.

У змалюванні цих картин важлива роль літературно-нормативних і розмовно-побутових синтаксичних конструкцій. Мовна модель складного речення у структурі тексту роману В. Шкляра «Маруся» виявляє себе через різноманітні перетворення, модифікації, додаткові функціональні нашарування.

У сучасному синтаксисі поняття речення витлумачують як багатоаспектну одиницю, що має структурний, семантичний і комунікативний рівні організації. Доведено, що формально-синтаксичну структуру складного речення формує категорія предикативності (І. Вихованець, І. Слинько, А. Загнітко та ін.). Предикативність формує предикативні частини. Функціонує поряд з нормально синтаксичними категоріями підрядності, сурядності та недиференційованого синтаксичного зв'язку. Сполучникові й безсполучникові речення мають низку формальних і семантичних ознак, які розмежовують їх на конструкції відкритої і закритої структури.

Для українського синтаксису актуальним є вивчення значеннєвого аспекту речення з опорою на поняття семантико-синтаксичної структури та відношень. Складне речення витлумачують як поліпредикативну одиницю, що виражає характер і спосіб думки, спрямованої на відображення двох або більше ситуацій, містить модально-часову семантику, являє собою єдність структурно-семантичних компонентів.

Виходячи з вище сказаного, будемо аналізувати речення з тексту роману В. Шкляра «Маруся» за структурою, семантикою і стилістичними функціями.

Поняття «стиль» визначатимемо не в літературознавчому або лінгвістичному трактуванні, а як принцип відбору письменником засобів мови і мовленнєвих побудов у певному жанрі художнього твору.

Вибір шляхів і способів художнього відображення дійсності залежить не лише від таланту автора, а й від прилучення його до актуальних суспільно-естетичних проблем свого народу. Твори В. Шкляра вирізняються національною самобутністю, правдивим висвітленням історичного минулого, що вимагає добирати мовні засоби з погляду системних параметрів та функціональної специфіки в організації тексту. Аналіз сполучникових і безсполучникових складних речень у тексті письменника дозволив виявити двокомпонентні й багатокомпонентні синтаксичні одиниці.

Вивчення речень у плані наявності/відсутності в їхній структурі сурядних сполучних засобів показало, що автор надавав перевагу сполучниковим складносурядним реченням з єднальними сполучниками:

1. Він не міг воювати, і тоді козаки обрали Сашуню [2, с. 7].
2. Загін отамана Шуліки здимів, оголивши праве крило, і його довелося латати, розріджуючи впорядковані лави [2, с. 20].
3. Вереси лежали впритул до лісу і височезні сосни підступали майже до церкви [2, с. 23].
4. Навіть її кінь затамував дихання і його ніздрі сіпнулися тільки на постріл [2, с. 58].

На основі формальної організації та семантичних відношень визначаємо ці речення як синтаксичні конструкції відкритої структури з семантико-синтаксичними відношенням одночасності й послідовності виконання дій. Формальними показниками в них є асемантичні сполучники **і, й, та**. Стрижневим виступає сполучник **і**, що вказує на семантичну подібність предикативних частин, одночасність, послідовність, реалізації дій, виконує в реченні функцію поєднання.

Складносурядні сполучникові конструкції відкритої структури у тексті роману «Маруся» не є домінуючими, частіше вони пов'язуються із підрядними частинами різного типу, утворюючи складні речення з різними видами зв'язку. Наприклад:

1. Повернувся Санько Кульбаба – поїхали! – і тепер вони удвох з Мироном легким тропом погуцали до села, де біля одного двору їх зустрів міцний хлопець, зодягнутий гейби як пастух [2, с. 72].

Велика кількість речень, у яких сурядність виражена за допомогою протиставних сполучників:

1. Минуло стільки літ, а досі не можуть її забути [2, с. 11].
2. Хай ця влада було недолуга, але ми мали державу [2, с. 27].
3. Була ще одна слухна нагода розвернутися й піти, однак коса вже наскочила на камінь [2, с. 18].

4. Зачинили обох не в холодну, а в окрему кімнату, проте Гелевей і там охолов [2, с. 30].

Таких складносурядних речень закритої структури у тексті значно більше. Автор віддає перевагу цим реченням у зв'язку з тим, що вони вказують на контрастний зміст сурядних частин, орієнтовані на відображення невідповідностей між діями, процесами або станами:

1. Йому перейшло вже за 30, але Оверко вийшов найменший зростом [2, с. 63].
2. Червоні кидалися до протинаступу розгорнутим фронтом, але знов і знов змушені були вертати до своїх окопів, залишаючи позад себе вбитих і тяжкопоранених [2, с. 69].
3. Розмова була закінчена, але йому не хотілося йти [2, с. 74].
4. До повстанського табору Мирон погнав коня галопом, але й там попід лісом не побачив живої душі [2, с. 101].

3-поміж використаних протиставних сполучників домінують **а, але**, що є носіями протиставно-обмежувальних семантико-синтаксичних відношень.

Аналіз видо-часової організації складносурядних речень роману дозволив установити, що типовими є таксисні відношення одночасного перебігу дії, видові форми недоконаного виду присудків підкреслюють семантику тривалого перебігу дії з її поступовим розгортанням у момент мовлення: *Чоловік стріляє, а кулі мітить Бог (2, с. 88). Людина двожильна, а кінь – істота ніжна й вибаглива [2, с. 91].*

Натомість речення зі сполучником **але** вказують на завершену дію, оскільки видо-часові форми присудків доконаного виду підкреслюють завершеність дії: *Василь було хотів щось сказати, але Петлюра його перебив [2, с. 79]. Цей процес тривалий і неприємний, але гріх не скористатися дипломатією [2, с. 81].*

Безсполучникових складних речень у романі «Маруся» виявлено значну кількість, серед них переважають речення з семантико-синтаксичними відношеннями одночасності. Їхнім уведенням у текст автор досягає нерозривності, єдності подій, явищ, змальованих у творі. За ознаками видо-часової організації перевага надається дієсловам-присудкам недоконаного виду минулого часу, що створює враження протяжної розгорненої повторюваної дії.

1. Їхній одяг був сірий від куряви, запилюжені лица заливав брудними патьоками піт [2, с. 17].
2. Над тинами звисали кетяги стиглих вишень, кожен стрілець тягнуся до них очима [2, с. 17].
3. Станімір з Гірняком презирнулися: таке вони чули не вперше [2, с. 17].
4. Вони, Соколовські, всі тяглися до школи, тільки Лесик не надавався [2, с. 25].

Основна функція безсполучникових речень у тексті роману – опис місцевості, персонажів, рідше причин і наслідку дії. Наприклад: Місцевість до наступу була незручною – багато лісів, поля порізані рівчаками та вибалками, у м'якому піщаному ґрунті в'язли ноги [2, с. 58].

У романі Шкляра складнопідрядні двокомпонентні речення поділяються на два типи: детермінантні і прислівні. У межах прислівних, складнопідрядних речень більшу частину становлять речення з підрядними з'ясувальними, меншу – з означальними і зовсім незначну – із займенниково-співвідносними. Наприклад:

1. Мирон Гірняк відчув, що в нього злегка паморочиться голова [2, с. 23].
2. Сам би хотів побачити, що то за дівчина така була [2, с. 11].
3. А хто не встигає, той хапається за стремено верхівця і мчить поряд із ним [2, с. 34].
4. У нас є козак, який воює тільки босий [2, с. 34].
5. Ніхто не бачив, де вони того дня переховувалися [2, с. 50].
6. На початку падолиста вдарили такі холоди, що вода в річках потекла повільніше [2, с. 244].

Типовим засобом зв'язку у складнопідрядних реченнях є сполучник **що**, сполучні слова **який, де, що, звідки**. Аналіз семантичного аспекту складнопідрядних речень

з'ясувального типу засвідчив, що визначальними є конструкції з дієсловом-присудком головної частини на позначення мислення, мовлення, внутрішнього стану особи. Такі речення вказують на розумову діяльність персонажа, його переживання, ставлення до інших осіб та подій:

1. Маруся не відразу зрозуміла, про яке нагородження йдеться [2, с. 73]
2. Ти не знаєш, що таке Кирша? [2, с. 289]

Складнопідрядних обставинних (детермінантних) речень двокомпонентних у тексті роману дуже мало. Це пояснюється тим, що для змалювання складних життєвих ситуацій автор частіше вдавався до складних багатокомпонентних речень, що сприяло більшій інформативності, повноті, завершеності зображуваного. Серед детермінантних речень найбільш уживані складнопідрядні з підрядними умови:

1. Не можна руйнувати храм, навіть якщо там ховається ворог [2, с. 35]
2. Була неділя, на царені біла Покровської церкви в [2, с. 2].

Інші типи складнопідрядних обставинних представлені лише поодинокими реченнями.

Отже, художній текст роману «Маруся» Василь Шкляр вибудував на наявних в українській мові синтаксичних засобах з урахуванням їхнього потенціалу. Висока частотність одних синтаксичних одиниць і низька інших зумовлена жанровою специфікою тексту, його тематикою, мовновизначними уподобаннями письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О.Д. Пономарів. – Київ, 1992. – 248 с.
2. Шкляр Василь. Маруся: роман / В. Шкляр. – Харків, 2014. – 320 с.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник К.Ф. Шульжук. – Київ, 2004. – 408 с.

Valentina Tikhosha

COMPLEX TASKS IN THE ISLAMIC VASILE OF THE SCHOOL (ON THE MATERIAL OF ROMAN "MARUSA")

The article the structural and semantical peculiarities of compound sentences in V.Shclyar idiostyle (based on the material of the fiction); identifies their basic features.

A number of linguistic and lingostylistical issnes connected with the consideration of such definitions as «compound sentence», writers individual style , with the characteristic of the formal syntactical and semantic-syntactical features of the syndetical and asyndetical compound.Sentences, specification of forming V.Shelyar individual writing style are considered in the research work.

There has been investigated the structural and semantical coordination of the compound constructions of the writers fiction in the article. Types of connectives, semantic-syntactical coordination of the syndetical and asyndetical sentences have been described; their definite features have been determined here.

Key words: compound sentence, the writers individual style, syndetical and asyndetical sentences, connectives, semantic-syntactical coordination, aspect-tense coordination, sentence structural process, organization of a fiction text.

Валентина Тихоша

СЛОЖНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ В ИДИОСТИЛЕ ВАСИЛИЯ ШКЛЯРА (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА «МАРУСЯ»)

Статья посвящена исследованию структурных и семантических особенностей сложных предложений в идиостиле Василия Шкляра (по материалам исторического романа «Маруся»), выявлению типичных сложных (двухкомпонентных) конструкций автора, определению их роли в художественном тексте, выявлению особенностей индивидуального стиля писателя. Сделана выборка сложных предложений, дифференциация их на союзные и бессоюзные с опорой на определяющие формально-синтаксические признаки, в частности на наличие или отсутствие союза. В процессе исследования структурной организации сложных

предложений выяснены особенности реализации в них формально-синтаксических категорий сочинения, подчинения и недифференцированной синтаксической связи, установлены типы сложных предложений, соотношение союзных и бессоюзных конструкций. Исследование семантического аспекта дало возможность установить семантично-синтаксические отношения между предикативными частями, особенности их видовременной организации. Анализ авторского стиля писателя В. Шкляра дал возможность сделать вывод, что особенность его базируется на умении точно, уместно использовать экспрессивно-языковые средства синтаксических конструкций в соответствии с авторской установкой.

Ключевые слова: сложное предложение, индивидуальный стиль, структурная и семантическая организация, союзные и бессоюзные предложения, союзные средства, семантика предложений.